

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-yil 4-son

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.4.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 SODIKOV AKMAL SHAVKAT O'G'LI**
O'zbekistonda norma ijodkorligi rivojining
zamonaviy tendensiyalari

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 17 JURAYEV SHERZOD YULDASHEVICH**
Ma'muriy sud ishi yurituvida kelishuv bitimi
institutini takomillashtirishning ayrim nazariy va
amaliy masalalari
- 24 G'OZIYEV KOZIMBEK JAVLONBEKOVICH**
Oliy ta'limni moliyalashtirish: qiyosiy tahlil
- 34 MADIYEV FAXRIDDIN XOSHM O'G'LI**
Shaxsiy hayot daxlsizligi huquqini ta'minlashda
zamonaviy yondashuvlar tahlili

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 44 MEHMONOV QAMBARIDDIN
MIRADHAMOVICH**
Sanoat mulki obyektlari mualliflarini
rag'batlantirish masalalari
- 55 ASLONOV NAVRO'ZBEK RUSTAMOVICH**
Inson huquq va erkinliklari tizimida axborot
olish huquqi

12.00.04 – FUQAROLIK
PROTSESSUAL HUQUQI.
XO‘JALIK PROTSESSUAL
HUQUQI.
HAKAMLIK JARAYONI VA
MEDIATSIYA

- 63 ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Fuqarolik ishlarining taalluqliligi: nazariy
qoidalar va amaliy muammolar
- 72 XABIBULLAYEV DAVLATJON
YULCHIBOYEVICH**
Fuqarolik protsessida odil sudlovni amalga
oshirishga ko‘maklashuvchi shaxs sifatida
guvohning ishtiroki bilan bog‘liq ayrim masalalar
- 84 ХАЙРУЛИНА АСАЛЬ БАХОДИРОВНА**
Сравнительный анализ медиации
в некоторых зарубежных странах и
Узбекистане: возможные вопросы и
предложения

12.00.05 – MEHNAT HUQUQI.
IJTIMOIY TA’MINOT HUQUQI

- 93 ХОЖАБЕКОВ МУФТУЛЛА
ЖОЛМУРЗА УЛЫ**
Законодательные основы выплат,
причитающихся совместителям
- 102 JAVLIYEVA GULLOLA ABDURAHIM QIZI**
Notipik mehnat shakllaridan foydalanishni
tartibga solishda MDH davlatlari tajribasi

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH.
KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI.

- 112 HAKIMOV KOMIL BAXTIYOROVICH**
Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib
va kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan
odam o‘ldirishning farqli jihatlari
- 122 KAMALOVA DILDORA GAYRATOVNA**
Qilmishni jinoyatga suiqasd sifatida
kvalifikatsiya qilish va o‘xshash tarkibli
jinoyatlardan farqlash masalalari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

133 TULAGANOVA GULCHEHRA ZAXITOVNA
O'zbekiston Respublikasining
jinoyat-protsessual qonunchiligi tarixi

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA
NAZARIYASI VA METODIKASI
(SOHALAR BO'YICHA)

145 BOZOROVA NASIBA PO'LOTJONOVNA
Gyotening huquqiy qarashlari

151 AZIMOVA DILAFRUZ MIRZATULLAYEVNA
Korxonalarni investitsion rivojlantirishda
korporativ boshqaruvning roli: Shvetsiya
misolida

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.4./OTKY8177>
UDC: 378.3(045)(575.1)

OLIV TA'LIMNI MOLIALASHTIRISH: QIYOSIY TAHLIL

G'oziyev Kozimbek Javlonbekovich,

Toshkent davlat yuridik universiteti

Ma'muriy va moliya huquqi kafedrası o'qituvchisi

ORCID: 0000-0002-8093-7332

e-mail: goziev.kozimbek@tsul.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'limni moliyalashtirishda xayriya fondlarini tashkil etish va boshqarishning mazmun-mohiyati AQSh, Angliya va boshqa mamlakatlar misolida yoritilgan hamda O'zbekistondagi holat tahlil qilingan. Mavjud milliy qonunchilikni tahlil etish asnosida oliy o'quv yurtlarini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Sohaga keng avtonomiya va erkinlik berish masalasiga alohida to'xtalib o'tilgan. Shu bilan birga, oliy ta'limni moliyalashtirish asoslarini bugungi kun talablariga moslashtirish, xorijiy tajriba asosida fondlar tashkil etish masalasi ko'tarilgan hamda umumiylik, o'xshashlik va o'ziga xosliklar, qiyoslash usullaridan foydalangan holda o'rganilgan. Tegishli xulosalar chiqarilib, kelgusida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ilmiy tadqiqot ishlari yo'nalishlari haqida taklif va tavsiyalar berilgan. Oliy ta'lim tashkilotlarining moliyaviy mustaqillik borasidagi muammolarini bartaraf etishning zamonaviy yechimlaridan biri sifatida chet el davlatlarining universitetlari amaliyotini qo'llagan holda xayriya (endowment) fondlarini tashkil qilish qayd etilgan. Muallif tomonidan xayriya fondlarining tadrijiy rivojlanish tarixi, ularning G'arb va Sharq mamlakatlarida shakllanishi, bugungi kundagi holati, ta'lim samaradorligini oshirish uchun oliy o'quv yurtlari huzurida mazkur toifadagi ta'lim xayriya fondlarini tashkil qilishning dolzarbligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: endowment, moliya, aktiv, vaqf, oliy ta'lim tashkiloti, xayriya fondi.

ФИНАНСИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Гозиев Козимбек Жавлонбекович,

преподаватель кафедры «Административное и финансовое право»

Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье освещается сущность создания и управления благотворительными фондами в финансировании образования на примере США, Англии и других стран, а также анализируется ситуация в Узбекистане. В ходе анализа действующего национального законодательства выявлены особенности управления высшими учебными заведениями. Были рассмотрены вопросы предоставления данной сфере широкой автономии и свободы. Вместе с тем на основании изучения зарубежного опыта были выдвинуты предложения о приведении в соответствие с современными требованиями основ финансирования высшего образования – использованию не только традиционных источников финансирования, но и о создании фондов. Благодаря методам общности, сходства, выявления особенностей и сравнения были сделаны соответствующие выводы, а также разработаны предложения и рекомендации, которые следует применять в будущих научно-исследовательских работах. В качестве одного из современных средств устранения проблем, связанных с финансовой независимостью высших образовательных учреждений, с учетом опыта университетов зарубежных стран было предложено создать благотворительные

фонды (Endowment). Автором раскрыта история развития благотворительных фондов в западных и восточных странах, их современное положение, актуальность организации благотворительных фондов для высших учебных заведений с целью повышения привлекательности образования.

Ключевые слова: endowment, финансы, актив, вакф, высшее образовательное учреждение, благотворительный фонд.

FINANCING OF HIGHER EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS

Goziev Kozimbek Javlonbekovich,

Tashkent State University of Law,
Lecturer of the Department of Administrative and Financial Law

Abstract. The article provides a comparative analysis of public relations related to the organization and regulation of the activities of charitable foundations in the USA, England, and Uzbekistan in educational institutions. Based on the analysis of national legislation, the features of the management of higher educational institutions are disclosed. The issues of granting broad autonomy and freedom in this area were considered. At the same time, proposals were put forward to bring the foundations of higher education financing into line with modern requirements, not only traditional sources of financing, but also the creation of funds based on the study of foreign experience using methods of generality, similarity, identification of features, and comparison. Appropriate conclusions were drawn, as well as suggestions and recommendations that should be applied in the future in scientific research works. As one of the modern means of eliminating problems related to the financial independence of higher educational institutions, applying the experience of universities in foreign countries was proposed to create charitable foundations (Endowment). The author reveals the history of the development of charitable foundations in Western and Eastern countries, their current situation, and the relevance of the organization of charitable foundations for higher education institutions in order to increase the attractiveness of education.

Keywords: endowment, finance, asset, waqf, higher educational institution, charity fund.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim sohasida, xususan, oliy ta'limda olib borilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish, davlat oliy ta'lim tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash masalalarini mustaqil hal etish, ilmiy tadqiqot faoliyatiga mablag'lar jalb etish ilmiy faoliyat samaradorligi hamda pedagog xodimlarning ijtimoiy va moddiy ta'minotini yaxshilashga zamin yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-dekabrda "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-61-sonli qarorida 36 ta oliy ta'lim tashkilotiga moliyaviy mustaqillik berilib, ularga moliyaviy

sohadagi bir qator masalalarni o'zlari tomonidan hal etish imkoniyati taqdim etilgan.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga yo'llagan murojaatnomasida 2023-yilning "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb e'lon qilinishi bu sohadagi muammolarni bartaraf etish bo'yicha yangi yo'nalishlarni tadqiq etishni taqozo etadi.

Bugungi kunda xorijiy davlatlar ta'lim sohasi amaliyotida oliy ta'lim tashkilotlarini moliyalashtirishning asosiy yo'nalishlardan biri xayriya (endowment) fondlari tashkil etish va uni samarali boshqarishdir.

Ta'lim tashkilotlari o'z moliyaviy mustaqilligini ta'minlash uchun talabalar to-

monidan to'lanadigan to'lov-kontrakt tizimidan tashqari noan'anaviy moliyaviy manbalar jalb etish yo'llarini izlashi davr talabidir.

O'zbekistonda mazkur soha o'rganilganligi, xayriya fondlari mablag'larini sarflash va boshqarish yo'nalishida ilmiy ishlar mavjud emasligi ta'lim tashkilotlarining moliyaviy barqarorligiga qisman putur yetkazadi. Mazkur maqolada xayriya fondlarining ahamiyati va ularni samarali tashkil etish bilan birga uni boshqarish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

Moliyalashtirishning noan'anaviy shakllarining ahamiyati va ularni boshqarish yuzasidan asosan xorijiy mamlakatlar olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar olib borilib, xulosalar taqdim etilgan. Jumladan, A. Yusuf [1, 232-b.], A. Slamet [2, 8-b.] tomonidan islom ta'limotida xayr-ehson va vaqfning ajratilishi, Alla Stepanova [3, 369-b.] tomonidan endowment fondlari mablag'lari universitet tadqiqotlari uchun asosiy manba ekanligi tadqiq etilgan. Robert Louie [4, 121-b.] esa oliy ta'lim tashkilotlarida mavjud xayriya fondlarini boshqarish, tashkil etish va mablag'larni sarflash yuzasidan o'z tadqiqotlarini tizimli tarzda birlashtirib, alohida dissertatsiya himoya qilgan hamda o'z ilmiy ishida 56 ta universitet, 293 ta kollej va oliy maktablarda fond mablag'lari sarflanishini o'rgangan.

Material va metodlar

Tadqiqot doirasida barcha huquqiy fanlar uchun muhim bo'lgan ilmiylik, xolislik, tizimlilik, determenizm prinsiplari, xronologik uslub, qiyosiy tahlil, formal-yuridik, induksiya, deduksiya va boshqa ilmiy metodlar qo'llandi.

Tadqiqot natijalari

Maqola mazmunidan kelib chiqqan holda asosiy e'tiborni ta'lim tizimini moliyalashtirishni nafaqat davlat budjeti, balki xayriya fondlari (endowment), nodavlat tashkilotlar, jismoniy va yuridik shaxslarning xayri-

ya mablag'lari hisobiga ham amalga oshirish asoslariga qaratamiz.

Ta'lim sohasidagi xayriya fondi yoki endowment – bu ta'lim boshqaruviga managementni kengroq joriy etish, ta'limni biznesga aylantirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, bank depozitlaridagi qo'yilmalar, ko'chmas mulk va boshqa investitsiyaviy pul mablag'larining donorlar tomonidan ta'lim tashkilotiga beg'araz va qaytarmaslik sharti bilan yo'naltirilgan pul mablag'lari hisoblanadi.

Bugungi kunda mazkur toifadagi ta'lim fondlari oliy ta'lim tashkilotlarining o'z moddiy-texnik bazasini shakllantirish va yaxshilash, professor-o'qituvchi va talabalarning ehtiyojini qondirish hamda dunyo tan olgan Top-1000 talik ta'lim tashkilotlari ro'yxatiga kirishi uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda xayriya fondlari yaxshi rivojlanmagan va to'g'ri tashkil etilmagan. Hozirda mavjud bo'lgan 200 dan ortiq ta'lim tashkilotining deyarli 90 foizidan ortiq qismida mazkur turdagi fondlar mavjud emas. Sohada bilim va ko'nikma, uni qanday boshqarish va rivojlantirish salohiyati u darajada yaxshi rivojlanmaganligini ko'rish mumkin.

Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 17-apreldagi "Ta'lim muassasalarida uni bitirib, yuksak yutuqlarga erishgan nomdor shaxslarning homiylik xayriya mablag'lari hisobiga shakllantiriladigan bitiruvchilar jamg'armasini tashkil etish to'g'risida"gi 321-sonli qarorida oliy ta'lim tashkilotlari tomonidan xayriya fondlarining tashkil etilishi, vazifalari va jamg'arma mablag'larini shakllantirish tartibi ko'rsatilgan.

Mazkur qarorda jamg'arma mablag'lari ta'lim muassasalarini bitirib, yuksak yutuqlarga erishgan nomdor bitiruvchilarning homiylik xayriya mablag'lari va vaqtinchalik bo'sh turgan mablag'larining bank depozit hisobvaraqlariga joylashtirilishidan olingan foiz daromadlaridan shakllanishi ko'zda tutilgan.

Xayriya fondlari mablag'lari evaziga ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solish,

eng avvalo, uning moliyaviy mustaqilligini ta'minlaydi.

Buni bir qator misollar asosida ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Toshkent davlat yuridik universitetida xayriya-endowment fondi 2021-yil 15-mart kuni tashkil etilgan bo'lib, 2021-yilda xayriyalar 105 000 000 so'm, fondni shakllantirish uchun 150 000 000 so'm, sarflangan mablag'lar 7 223 414,8 so'm, depozitga 230 000 000 so'm, qisqa muddatli zaym 150 000 000 so'm, 2022-yilda esa xayriyalar 385 970 940,5 so'm, fondni shakllantirish uchun 150 000 000 so'm, sarflangan mablag'lar 215 055 770,61 so'm, depozitga 300 000 000 so'm, qisqa muddatli zaym 150 000 000 so'mni tashkil etgan.

Taqqoslash uchun M. Narikbayev nomi-dagi Qozog'iston davlat yuridik universitetida xayriya fondi 2016-yilda tashkil etilgan bo'lib, 2017-yilda xayriyalar 44 119 000 tenge, 2018-yilda 394 357 780 tenge, 2019-yilda 284 923 781 tenge va 2020-yilda (2021–2022-yillar hisoboti e'lon qilinmagan) 400 282 600 tengeni tashkil etgan.

Albatta, yuqorida qayd etilgan ikkita oliygohning xayriya fondlariga kelib tushgan pul mablag'lari milliy valyutada qayd etilgan bo'lsa-da, Qozog'iston yuridik universitetiga kelib tushgan mablag'larning asosiy qismi oliygohni tugatib ketgan bitiruvchilar tomonidan yo'naltirilgan. Bu yildan yilga oshib, oliy o'quv yurtining moliyaviy mustaqillik borasidagi faoliyati rivojlanishidan darak beradi.

Bugungi kunda ta'lim xizmatlari bozorini hisobga olib, shuni aytish mumkinki, innovatsion rivojlanish, integratsiya, ta'lim sifatini kuchaytirish jarayonlari tufayli yuzaga kelgan raqobatning yuqori darajasini moliyaviy barqarorlik orqali ta'minlash, shuningdek, xayriya fondlari salohiyatini oshirish va ta'lim tashkilotlariga milliy va xalqaro ta'lim xizmatlari bozorida raqobatlashish imkonini berish uchun turli islohotlar zarur.

Mazkur sohani tadqiq etish jarayonida biz xayriya fondlarining shakllanish tarixi, rivojlanish bosqichlari, uni boshqarish va xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilishga harakat qilamiz.

Dunyo tarixida birinchi ta'lim tashkilotiga xayriya 176-yilda Rim imperatori Mark Avreliy tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, imperator katta shaharlardagi o'quv yurtlarida Aristotel, Platon va boshqa antik davr olimlarining ilmiy merosini o'rganish uchun kafedralar tashkil etgan va moddiy-texnik baza bilan ta'minlash uchun har yili o'z hisobidan mablag' ajratgan [5, 241-b.].

Mazkur xayriya ushbu fondlarni tashkil qilish uchun ilk tamal toshi hisoblanib, keyinchalik davlat amaldorlari tomonidan ham pul mablag'larining ehson qilinishiga turtki bo'lgan.

Yevropa davlatlarida o'rta va undan oldingi davrlarda oliy o'quv yurtlari asosan cherkov huzurida tashkil etilgan. Shu sababli zodagonlar bu ta'lim tashkilotlarini cherkovga qilingan pul va mol-mulk ko'rinishidagi hadyalar orqali moliyalashtirgan. Angliyada qirollik oilasiga qarashli oliygohlar qirollik shaxsiy mablag'lari hisobidan faoliyat yuritgan. Masalan, Angliya qiroli Genrix VIII ning onasi Margaret Beaufort [6, 9-b.] qirollik o'quv yurtiga har yili o'z mablag'lari hisobidan xayriya qilgan va buning uchun unga faxriy professor unvoni berilgan.

Sharq mamlakatlari va arab dunyosida islom dini vujudga kelganidan so'ng ta'lim, din, siyosat, fiqhshunoslik hamda shariat ahkomlarini o'rganish uchun markazlar tashkil etilgan va ularni moliyalashtirishga alohida e'tibor berilgan.

Islom olamida ta'limni davlatdan tashqari moliyalashtirishda vaqf keng qo'llanib, ta'limdagi vaqfni amalga oshirish payg'ambar Muhammad Mustafo (s.a.v.) davridan boshlangan. Payg'ambarimiz Madina shahriga kelib, Qubo masjidini qurdirgan hamda u yerda islom ta'limotini o'rganish markazini tashkil ettirib, mol-mulkni xatlab berganlar [7, 41-b.].

Universitetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda islom mamlakatlarida ta'lim uchun vaqf ishlab chiqilgan. Bunga oliy ta'lim millat taraqqiyotida muhim rol o'ynashi, oliy o'quv yurtlarining uzluksiz va samarali ishlashini ta'minlash uchun turli muhim omillar hamda ta'lim muassasalari o'z faoliyatini amalga oshirishida doimiy va barqaror mablag'lar oqimining mavjudligi asosiy sababdir.

Shu maqsadda ta'lim uchun vaqf g'oyasi paydo bo'ldi. Ushbu konsepsiyani qo'llashda vaqf mablag'larini ta'lim sohasiga yo'naltirish mahalliy va xalqaro talabalar uchun bepul ta'lim kabi ko'plab imtiyozlar keltirib chiqarishi hisobga olinadi [8, 7-b.].

Dastlabki davrda ta'limdagi vaqf amaliyoti faqat yer va binolar kabi asosiy vositalar bilan cheklanganligi sababli jamiyat o'z aktivlarini madrasalar yoki maktab ta'limining boshqa shakllarini rivojlantirishga bag'ishlagan. Biroq aholining tez o'sishi, yer va binolar soni cheklanganligi, bundan tashqari, asosiy vositalar vaqf hisobiga tashkil etilganda, operatsion moliyalashtirish bilan bog'liq muammolar vujudga kelganligi sababli hozirda ta'lim sohasini rivojlantirish uchun naqd pul shaklida vaqf amaliyoti ishlab chiqilgan [9, 47-b.].

Hozirda musulmon mamlakatlarining ta'lim tashkilotlari xayriya fondlariga natira vaqf ko'rinishidagi mol-mulk o'rniga pul mablag'lari yo'naltirilmoqda. Sababi bugungi kunda tahsil oluvchilarning o'rta asr davrlariga o'xshab madrasalar yerlarida ishlashi yoki mulk egalari yerlarni ijaraga berish orqali foydani kutishlari uncha samara bermaydi. Naqd pul ko'rinishida xayriya fondlariga o'tkazilgan pul mablag'larini tasarruf etish, ilmiy-tadqiqot ishlanmalariga sarflash, uning natijalarini tijoratlash tirish muhim va samaraliroqdir. Zamonaviy sharoitlarda universitet faoliyatini tijoratlash tirish bu ta'limni rivojlantirish kaliti hamdir.

Ta'lim sohasidagi xayriya fondlari Sharq davlatlarida sifatli ta'lim tizimi va sivilizatsiya rivojiga katta hissa qo'shgan. Ayniqsa, tarixdagi Abbosiylar, Fotimiylar, Aybiylar, Mamluklar va Usmoniylar davrida "Quttob" (boshlang'ich maktab), madrasa (kollej) va Baytul Hikma (oliy ta'lim) kabi ta'lim muassasalarining barqaror rivojlanishiga turtki bo'lgan [10, 554-b.]. Sababi ajratilgan mablag'lar u yerda tahsil oluvchi talabalar va mudarrislarining shaxsiy ehtiyoji va bilim olishi uchun sarflangan hamda davlatning aralashuvi cheklangan.

Temuriylar davrida ham ilm-fan yuksak rivoj topdi. A. Temur, M. Ulug'bek va A. Navoiylar tomonidan madrasalar tashkil etilib, ularni ta'minlash va ilm-u toliblarga nafaqa hamda mudarrislariga qo'shimcha maoshlar uchun yer va mulklar xayr-ehson sifatida ajratib berilgan.

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi taraqqiy etgan AQSh va Buyuk Britaniya kabi davlatlarda endowment-investitsiya fondi orqali mablag' jalb etish ta'lim tashkilotlarining moliyaviy mustaqilligini ta'minlashga xizmat qiladi.

AQShdagi Harvard universiteti xayriya fondi qadimiy fondlardan biri bo'lib, dastlabki xayriyani 1649-yilda o'z bitiruvchilaridan yer maydoni ko'rinishida olgan. Universitetning 2022-yilgi moliyaviy hisobotida ushbu tashkilotning fond mablag'lari miqdori 61,2 mlrd dollarni tashkil etgan.

Mazkur mablag'lar Harvard universitetining moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, muassasadagi fakultet, kafedra va shaxsiy tarkibning xarajatlari (oylikdan tashqari), texnik va ko'makchi xodim sifatida ishlayotgan talabalarning oylik maoshlari va boshqa faoliyatlarga sarflanadi.

Quyida keltirilgan jadvaldan ko'rish mumkinki, birgina Harvard universitetiga xayriya mablag'laridan kelib tushgan pul mablag'i ta'lim tashkilotining jami ulushida 36 foizni tashkil etadi.

The University's net assets consisted of the following as of June 30, 2022 and 2021 (in thousands of dollars)

	2022			2021		
	Without donor restrictions	With donor restrictions	Total	Without donor restrictions	With donor restrictions	Total
NATURE OF SPECIFIC NET ASSETS						
Perpetual endowment funds		\$ 9,057,578	\$ 9,057,578		\$ 8,562,120	\$ 8,562,120
Endowment funds and appreciation subject to distribution policy and appropriation		30,925,321	30,925,321		33,434,803	33,434,803
Endowment funds without restriction, board designated and subject to distribution policy	\$ 9,057,969		9,057,969	\$ 9,423,055		9,423,055
Pledge balances		1,433,186	1,433,186		1,265,091	1,265,091
Interests in trusts held by others		403,626	403,626		480,684	480,684
TOTAL ENDOWMENT	9,057,969	41,819,711	50,877,680	9,423,055	43,742,698	53,165,753
Operating	6,519,858		6,519,858	6,588,391		6,588,391
Unexpended contributions and endowment distributions		3,048,468	3,048,468		2,747,969	2,747,969
Student loan funds		100,148	100,148		99,631	99,631
TOTAL GENERAL OPERATING ACCOUNT	6,519,858	3,148,616	9,668,474	6,588,391	2,847,600	9,435,991
Split interest agreements (Note 9)		700,540	700,540		773,330	773,330
TOTAL NET ASSETS	\$ 15,577,827	\$ 45,668,867	\$ 61,246,694	\$ 16,011,446	\$ 47,363,628	\$ 63,375,074

Oliy ta'lim tashkilotlari shu kabi fondlar tashkil qilish uchun, birinchi navbatda, malakali top-menejerlar jalb qilishi va natijada yillik daromadning 50-60 foizini belgilab olishi mumkin. Endowment fondlarini tashkil qilish ta'lim sifatini oshirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bu ayrim hollarda bitiruvchilar faoliyatining keyingi muvaffaqiyati bilan belgilanadi. Ma'lum vaqt o'tganidan so'ng katta yutuqlarga erishgan bitiruvchilar o'z mablag'laridan ta'lim olgan o'quv yurtlariga xayriya qilib, fond mablag'lari oshishi va ta'lim rivojiga hissa qo'shadilar.

AQShdagi aksariyat universitetlar, birinchi navbatda, xususiy bo'lgani uchun ular tomonidan xayriya fondlarini tashkil qilish va tijoratlashtirish asosiy o'rinda turadi. Maz-

kur toifadagi fondlarni boshqarish uchun alohida top-menejerlar jalb qilinadi. Universitet qoshidagi xayriya fondlarida yuzdan ortiq malakali mutaxassislar xizmat qilib, ular mablag'larni ilmiy tadqiqot ishlariga sarf etadi hamda olingan ilmiy natijalarni amaliyotga joriy etish uchun kompaniyalarni juda katta miqdordagi mablag' evaziga tijoratlashtiradi va foyda oladi.

Bundan tashqari, xayriya fondlariga kelib tushgan mablag'lar hisobidan universitetda saylangan kuzatuv kengashlari tomonidan har bir fakultet va kafedralar kesimida alohida sarf-xarajatlar, kafedrada faoliyat yurituvchi professor-o'qituvchilarning har biri uchun ham pul mablag'lari taqsimlab boriladi. E'tiborlisi shundaki, bu

mablag'lar budjetdan emas, balki xayriya fondidan sarf etiladi.

Taqsimlash sxemasi mamlakat va xorijda tahsil olayotgan talabalar uchun stipendiyalar, yordamga muhtojlarga ta'lim kreditlari berish va o'qituvchilarning xorijiy mamlakatlarda amaliyot o'tashi uchun ham amalga oshirilishi mumkin.

Xo'sh, bu mablag'lar qayerdan kelib tushadi? Avvalo, universitetni bitirib ketgan va yaxshi mavqega ega bo'lgan sobiq talabalar tomonidan, bundan tashqari, tashkilot katta obro'-e'tiborga ega bo'lgan shaxslarga universitetning faxriy professor unvonini berish (sotish) orqali kelib tushgan pul tushumlari, o'z logotipi tushirilgan turli xil kiyim-kechak va esdalik sovg'alarini sotishdan kelib tushgan mablag'lar hamda yuridik va jismoniy shaxslarning xayriya pullari hisobidan shakllantiriladi.

Buning ijobiy tomoni shundaki, bu mablag'lar asosan xayriya maqsadlariga yo'naltiriladi va turli soliqlardan ozod etilgan bo'lib, oliy o'quv yurtlarining barqaror moliyaviy mustaqilligini ta'minlaydi.

Endowment-investitsiya fondi – universitetlarning davlatdan katta mustaqillik va avtonomiya yo'lidan borishga harakat qilishidir. Mamlakat iqtisodiyotining kapitallashuvi universitetni yangi daromad manbalarini izlashga undaydi. Ba'zi ekspertlar fond mablag'larini davlat xarajatlari o'sishi va ijtimoiy sohani tijoratlashtirish bilan bog'liq bo'lmagan ijtimoiy investitsiyalar institutlari deb baholashadi [11, 222-b.].

AQSh singari Angliyada ham ta'limni moliyalashtirishda xayriya fondlariga alohida ahamiyat beriladi. Angliyadagi ta'lim endowment fondlari oila daromadi va ta'lim o'rtasidagi bog'liqlikni targ'ib qilib, ingliz oilalaridagi uch yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan bolalarning asosiy hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirish, kelajakdagi karyera ta'limga bog'liqligi, yoshlarni mehnat va keyingi oliy ta'limga tayyorlash uchun targ'ibotlar o'tkazib, o'z universitetlariga mablag'lar jalb etadi.

Bundan tashqari, Angliyadagi ta'lim fondlari nodavlat tashkilotlar sifatida tashkil etilib, bugungi kunda mazkur sohani rivojlantirish uchun 32 ta ilmiy muassasa faoliyati yo'lga qo'yilgan. Ularning asosiy vazifasi ichki talabni qondirish bilan birga, butun dunyo bo'ylab o'z ta'lim tizimi afzalliklarini yoyish, xalqaro darajadagi top oliy o'quv yurtlari mavjud ekanligini ko'rsatishdir [12, 14-b.].

Buyuk Britaniyada ta'lim tashkilotlariga davlat tomonidan ham xayriya mablag'lari ajratiladi. Bunga javob sifatida oliygohlar hukumat yoki mudofaa qobiliyatini yaxshilashga xizmat qiladigan ishlanmalar yaratishi zarur. Bir so'z bilan aytganda, bu ajratilgan mablag'lardan davlat ham, ta'lim tashkiloti ham manfaatdor bo'ladi.

Birlashgan qirollikdagi ta'lim tashkilotlari xayriya fondlari mablag'larini tasarruf etishda nafaqat rahbariyat, balki oddiy o'qituvchidan tortib professorning fikri ham alohida inobatga olinadi. Har yili kafedralarda faoliyat yurituvchi olimlarning konferensiya va ilmiy seminar safarlari uchun mablag' ajratish yuzasidan takliflari ko'rib chiqiladi hamda zarur miqdordagi pul bilan ta'minlanadi.

Dunyoda oliy ta'lim tashkilotlariga jismoniy va yuridik shaxslar bilan birga davlat tomonidan ham keng xayriya mablag'lari yo'naltiriladigan davlatlardan biri Isroildir.

XX asr boshlarida Quddusda 64 ta maktab faoliyat yuritgan. Ularning barchasida kitoblar, kutubxonalar, o'qituvchilarning ish haqi va talabalar nafaqalarini to'lash uchun ishlatiladigan mablag'lar xayriya fondlari hisobidan moliyalashtirilgan [13, 44-b.].

Isroil universitetlari xayriya-endowment fondlarini yaxshi yo'lga qo'ygan bo'lib, xayriya mablag'lari yordamida amalga oshirilgan ilmiy ishlanmalar va ular faoliyatini tijoratlashtirish borasida katta tajribaga ega. Isroildagi universitetlarda fond mablag'lari hisobiga keng ko'lamli tadqiqotlar olib boriladi.

Isroilda dunyoda birinchi marta fond mablag'lari hisobiga yuqori texnologiyali sanoat loyihalarining universitet dasturlari tuzilgan. Bundan tashqari, universitetlar (ko'pincha mahalliy va xorijiy kompaniyalar bilan birga) o'z mahsulotlarini tijorat bilan savdo qiladigan texnik ishlanmalari asosida sanoat shu'balarini tashkil etgan [14, 948-b.].

Umuman olganda, xayriya-endowment fondlarini tashkil etish va xayriya mablag'larini yig'ish aholi turmush tarzi, madaniyati va ta'limga qanchalik e'tibor berilishiga ham bog'liq.

Dunyodagi iqtisodiy salohiyati juda yuqori bo'lgan XXRda ham xayriya fondlari mavjud bo'lsa-da, asosan davlat tomonidan rejali iqtisodiyot orqali boshqarish tartibi mavjudligi sababli G'arb davlatlari kabi keng qo'llanmaydi.

Xitoyda ta'limga xayriya kiritishda, asosan katta shaharlarning o'rni yuqori. Yirik shaharlarda yashovchi aholi tomonidan ta'limni rivojlantirish uchun fondlarga mablag' ajratib turiladi. Universitetlar tomonidan targ'ibot ishlari ham asosan shaharlarda olib boriladi.

Bunga Xitoy Xalq Respublikasida sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi zonalar bir-biridan ajratilganligi, qishloq joylarda yashovchi aholi tomonidan oliy ma'lumotga bo'lgan talab u darajada yuqori emasligi asosiy sababdir. Faqatgina kundalik ishlar bilan u hududdan boshqa hududga ko'chib yurishi bois ularning oliy ta'limga bo'lgan munosabati va ta'limga xayriya darajasi past [15, 7-b.].

Biroq shunday bo'lsa-da, Xitoyda xayriya fondlari orqali ta'limni moliyalashtirishda ham o'ziga xos xususiyat bilan yondashiladi. Bu yerda universitetlar va ilmiy tadqiqot markazlarining xayriya fondlariga davlat tomonidan maqsadli mablag'lar ajratiladi va uning natijalari davlat manfaatlariga uchun tijoratlashtiriladi.

Umuman olganda, rivojlangan mamlakatlardagi aksariyat universitetlar xususiy bo'l-

ganligi sababli xayriya-endowment fondlariga mablag' jalb qilish va uni samarali boshqarish, avvalo, tashkilotlarning xalqaro reytingi va moliyaviy xavfsizligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, 2008-yildagi jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi va 2019-yildagi Covid-19 pandemiya davrida xayriya fondlarining mablag'larini universitetlarning moliyaviy ta'minlanishida ijobiy samara bergan.

2009-yildagi moliyaviy hisobotlarga ko'ra, 2008-yildagi jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi davrida universitetlarning moliyaviy endowment fondlari 2008-yilning 1-iyulidan 2008-yilning 31-dekabrigacha bo'lgan davrda o'rtacha o'z aktivlarining 24 foizdan ortiq bozor qiymatini yo'qotgan bo'lsa-da, aksariyat ta'lim tashkilotlarining sarf-xarajatlari fond mablag'larini hisobidan ta'minlangan (YeL universiteti budjetining 42 foizi xayriya mablag'laridan shakllantirilgan) [16, 117-b.].

So'nggi 15 yil ichida xayriya-endowment fondlarining mablag'larini universitetlar uchun muhim moliyalash manbasiga aylandi, chunki ularning mablag'larini universitet xarajatlari nisbatan tez sur'atda o'sishi bilan foydali hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Yuqorida qayd etilgan xorijiy mamlakatlarning oliy ta'lim tashkilotlarini moliyalashtirishdagi xayriya-endowment fondlarining ahamiyati, samarali boshqarish tizimining qiyosiy tahlili asosida bir qator ijobiy jihatlarni ko'rsatib o'tish lozim.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlarda xayriya-endowment fondlarining uch turi qo'llanadi: *birinchisi*, cheklanmagan endowment – xayriya olgan tashkilotning xohishiga ko'ra sarflanishi, saqlanishi, investitsiya qilinishi va taqsimlanishi mumkin bo'lgan aktiv; *ikkinchisi*, muddatli, odatda ma'lum bir vaqt yoki ma'lum bir hodisadan so'ng sarflanishi mumkin bo'lgan aktiv; *uchinchisi*, kvazi xayriya – shaxs yoki muassasa tomonidan fondning ma'lum bir maqsadga xizmat qilishi

uchun berilgan xayr-ehson. Bunda mablag' donor tomonidan aynan ko'rsatilgan yo'nalish bo'yicha sarflanadi yoki taqsimlanadi.

Xayriya-endowment fondlari odatda universitetlar huzurida alohida yuridik shaxs maqomida tashkil etilishiga qaramasdan, ularning vasiylik va boshqaruv kengashlari ta'lim tashkiloti tomonidan tayinlanadi. Mazkur kengashlarda jamoat arboblari va vakillar bilan bir qatorda ta'lim tashkilotida yuqori malakaga ega bo'lgan o'qituvchilar ham qatnashadi.

Jamg'arma mablag'larini boshqarishda professional darajadagi menejerlar va xodimlar tarkibi tanlab olinib, ularga boshqaruv topshiriladi, biroq universitet xayriya to'lovlari stavkalari ustidan bevosita nazorat saqlab qolinadi.

Xayriya fondlari mablag'larini oshirish nazariyasini ishlab chiqish doimiy ravishda fondlarga pul oqimini ko'paytirish imkonini beradi. Bunday holatda ta'lim tashkilotini bitirib ketgan sobiq talabalar bilan muntazam aloqalar o'rnatish, hayotda yuqori marralarga erishgan insonlar bilan uchrashuvlar tashkil etish, ularning qilgan xayriya mablag'lari evaziga ramziy ma'noda universitetga qarashli biror binoga ularning nomini berish va abadiylashtirish evaziga yirik pul mablag'lari jalb qilish lozim.

Shuningdek, nafaqat jismoniy va yuridik shaxslar, balki davlat muassasalari ham ta'lim tashkilotlarining xayriya fondlariga o'z vazifa va funksiyalarini bajarish uchun shartlarsiz tadqiqot grantlari ko'rinishida pul mablag'lari yo'naltirishlari zarur. Bu nanotexnologiyalar yaratish, texnologiyani bozorga o'tkazish qobiliyati va siyosatni ishlab chiqish yoki jamoat manfaati uchun bilimlarni amaliyotga keng joriy etish samaradorligini oshirishga hissa qo'shadi.

Xulosalar

Shu tariqa ta'lim tashkilotlarining moliyalashtirish tizimini takomillashtirish, moliyaviy faoliyatini ta'minlashda faqatgina talabalar tomonidan to'lanadigan to'lov-kontrakt

tizimiga emas, xayriya mablag'lari, o'z ilmiy va ijodiy izlanishlarini tijoratlashtirish, xizmat ko'rsatish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda buning natijasida raqobatbardosh moliya tizimi va xalqaro darajadagi oliy o'quv yurti maqomini olish uchun imkon yaratiladi.

Buning uchun, albatta, mavjud qonunchilik va ichki tartib-qoidalarini qayta ko'rib chiqish zarur. Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining "Metsenatlik to'g'risida"gi Qonuni 3-moddasidagi qo'llanish sohasi doirasi tarkibiga ta'lim tashkilotlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kiritish lozim. Sababi ushbu qonunda madaniyat va san'atni rivojlantirish bilan bog'liq boshqa faoliyat sohasida jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan homiylik faoliyati, deb ko'rsatilganiga qaramay, ta'limni rivojlantirish uchun mablag' ajratish va homiylarga berilgan imtiyozlar ko'rsatilmagan.

Mazkur qonun normalarini konkretlashtirish homiylarning ta'lim tashkilotlari bilan uzviy aloqasini o'rnatish va imtiyozlarni qat'iy normalarda belgilash orqali qonun normalari ishlashi va ta'lim sohasiga foydani ham belgilaydi.

Ikkinchidan, Soliq kodeksida Prezident va hukumat qarori bilan yuridik shaxslar, maxsus iqtisodiy zonalar ishtirokchilariga soliq imtiyozlari nazarda tutilgan bo'lib, ularning ta'lim tashkilotlari moliyaviy xayriya fondlariga mablag'lar yo'naltirishini (Sababi tadbirkorlik subyektlarini homiylikka majburan jalb qilish javobgarlik keltirib chiqaradi) ham hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, mamlakatdagi barcha oliy ta'lim tashkilotlarini bosqichma-bosqich xususilashtirish orqali ularning chinakam mustaqilligini ta'minlash mumkin. Bu bilan, birinchi navbatda, davlat ham, homiylar ham ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, shuningdek, sifatli hamda barqaror ta'lim jarayoniga erishiladi.

REFERENCES

1. Aliyu Olugbenga Y., Nur Leyni N.P.J., Usman A.A. Bibliometric assessment of scholarly publications on wāqf (islamic endowment). *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 2021, no. 1, pp. 224–241. Available at: <https://journals.iium.edu.my/enmjjournal/index.php/enmj/article/view/835/382>
2. Rusydiana A.S., Sukmana R., Laila N. Waqf on Education. A Bibliometric Review based on Scopus. *Library Philosophy and Practice*, 2021. Available at: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=10234&context=libphilprac>
3. Stepanova A., Horbas' I., Derkach O., Ovcharenko T. Endowment as a Fundraising Tool of the Research University. *European Journal of Sustainable Development*, 2020, vol. 9, no. 2, pp. 366–374. DOI: 10.14207/ejsd.2020.v9n2p366
4. McElhaney R.L.S. The effects of higher education endowment management practices on endowment performance. PhD thesis. Missipi, 2010, p. 121.
5. Lynch J.P. Aristotle's school. A study of a Greek educational institution. USA, University of California Press Publ., 1972, 247 p.
6. Bruen R. A Brief History of The Lucasian Professorship of Mathematics at Cambridge University. London, MEI Publ., 1995, 244 p.
7. Asuhaimi F.A., Shafii Z., Ahmad N., Alias M.H. A study on the willingness of state Islamic religious councils to support Waqf development in higher education. *Journal of Muamalat and Islamic Finance Research*, 2017, vol. 14 (1), pp. 39–53.
8. Hazriah H., Ismail A. Determinants of higher education Islamic endowment (waqf) attributes among Muslims in Malaysia. *Journal of Islamic, Social, Economics and Development*, 2018, no. 3. Available at: <http://www.jised.com/PDF/JISED-2018-12-06-04.pdf>
9. Huq M.A., Khan F. The role of cash waqf in the development of Islamic higher education in Bangladesh. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 2017, vol. 13 (4), pp. 45–65. DOI: 10.12816/0051001
10. Mujani W.K., Taib M.S.M., Rifin M.K.I., Khalid K.A.T. The history of the development of higher education waqf in Malaysia. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 2018, vol. 9 (3), pp. 549–557.
11. Kulpin S.V. Endowment-fondy vuzov: selesoobraznost, perspektivy, nailuchshiye praktiki. [Endowment funds of universities: best practices, feasibility and prospects]. *Strategies for the development of social communities, institutions and territories. Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference*. Ekaterinburg, 2017, pp. 220–223.
12. Edovald T., Nevill C. Working Out What Works: The Case of the Education Endowment Foundation in England. *ECNU Review of Education*, 2020, vol. 4 (1), pp. 1–19. DOI: 10.1177/2096531120913039
13. Osmani N.M., Hoque M.N. Mobilizing funds for higher education through applying musharakah in waqf properties. *International Journal of Islamic Banking and Finance Research*, 2018, no. 2, pp. 39–50. Available at: <http://irep.iium.edu.my/68438/>
14. Adilova Z. Fan va ta'limni tijoratlashtirishning zamonaviy tendensiyalari va xorijiy tajriba [Modern trends of commercialization of science and education and foreign experience]. *New Uzbekistan: Socio-Philosophical, Economic-Political and Legal Issues of Sustainable Development*, 2022, vol. 2, no. 23, pp. 942–956. DOI: 10.24412/2181-1784-2022-23-942-957
15. Yang Y., Xu Y. Land endowment and education investment behavior of rural households: a field survey based on 887 administrative villages in 31 provinces of China. *Journal of Chinese Sociology*, 2019, no. 3, pp. 2–19. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1186/s40711-019-0093-1>
16. Goetzmann W.N., Griswold J., Tseng Y.-F. (AYUNG). Educational Endowments in Crises. *The Journal of Portfolio Management*, 2010, no. 4, pp. 112–123. Available at: <https://jpm.pm-research.com/content/36/4/112.abstract>

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 4-SON

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.4.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, E. Mustafojev

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 28.08.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 18,83 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 49.

TDYU tipografiyasida chop etildi.